

CRIME TUSHUNCHASINING CRIME, OFFENSE ATAMALARI VA ULARNING HOSILALARI BILAN IFODALANISHI

Suvonkulova Dilnoza Kamilovna

Qo‘qon 1-maktab, oily toifali o‘qituvchisi

[Tel: +998905562543](tel:+998905562543)

E-mail: suvonkulovadilnoza@gmail.com

Annotatsiya Maqolada crime tushunchasining crime, offense atamalari va ularning hosilalari bilan ifodalanishi haqida so‘z boradi. Crime va offense atamalari CRIME huquqiy tushunchasining asosiy universal vakillari hisoblanadi. Terminologik derivatsiya deganda biz so‘z yasash jarayonlari va ularning natijalarini, shuningdek, tilda har qanday ikkilamchi belgilarning, jumladan terminologik so‘z birikmalarining hosil bo‘lishini tushunamiz. Atama yasash umumiy tilda qo‘llaniladigan so‘z yasash usullari bilan amalga oshiriladi, ya’ni semantik, morfologik va sintaktik atama yasash mavjud. Atama yasashning sintaktik usuliga kelsak, u atamashunoslikda keng ma’noda tushuniladi.

Kalit so‘zlar: tushuncha, atama, termin, derivatsiya, axloqiy me’yor, terminologik derivatsiya, terminosistema, kriminal atama, belgi, freym.

ВЫРАЖЕНИЕ ПОНЯТИЯ “ПРЕСТУПЛЕНИЕ” ТЕРМИНАМИ “CRIME”, “OFFENSE” И ИХ ПРОИЗВОДНЫМИ

Аннотация В статье рассматривается выражение понятия преступления терминами “crime”, “offense” и их производными. Термины “crime” и “offense” являются основными универсальными представителями правового понятия CRIME. Под терминологической деривацией мы понимаем процессы словообразования и их результаты, а также образование в языке любых вторичных знаков, в том числе терминологических словосочетаний. Терминообразование осуществляется способами словообразования, используемыми в общем языке, то есть существует семантическое, морфологическое и синтаксическое терминообразование. Что касается синтаксического способа терминообразования, то в терминологии он понимается в широком смысле.

Ключевые слова: понятие, термин, деривация, моральная норма, терминологическая деривация, терминосistema, криминальный термин, признак, фрейм.

EXPRESSION OF THE CONCEPT OF CRIME THROUGH THE TERMS “CRIME”, “OFFENSE” AND THEIR DERIVATIVES

Annotation The article discusses the expression of the concept of crime using the terms “crime”, “offense” and their derivatives. The terms “crime” and “offense” are considered the primary universal representatives of the legal concept of CRIME. By terminological derivation, we understand the processes of word formation and their results, as well as the formation of any secondary signs in the language, including terminological phrases. Term formation is carried out using word formation methods employed in general language, namely semantic, morphological, and syntactic term formation. Regarding the syntactic method of term formation, it is understood in terminology in a broad sense.

Key words: concept, term, terminology, derivation, moral norm, terminological derivation, terminological system, criminal term, sign, frame.

KIRISH. Avvalo, biz CRIME tushunchasining crime, offense kabi universal atamalar va ularning hosilalari bilan ifodalanish xususiyatlarini ko‘rib chiqamiz. Crime va offense atamalari CRIME huquqiy tushunchasining asosiy universal vakillari hisoblanadi [1,62]. Terminologik derivatsiya deganda biz so‘z yasash jarayonlari va ularning natijalarini, shuningdek, tilda har qanday ikkilamchi belgilarning, jumladan terminologik so‘z birikmalarining hosil bo‘lishini tushunamiz [2,129].

Umuman olganda, atama yasash umumiy tilda qo‘llaniladigan so‘z yasash usullari bilan amalga oshiriladi, ya‘ni semantik, morfologik va sintaktik atama yasash mavjud. Atama yasashning sintaktik usuliga kelsak, u atamashunoslikda keng ma‘noda tushuniladi. Unga nafaqat leksikallashgan so‘z birikmalarining hosil bo‘lishi (masalan, qonun ijodkorligi), balki bitta maxsus tushunchani ifodalovchi so‘z birikmalarining atamaga aylanishi ham kiradi [3,83].

Ko‘rinib turibdiki, yuridik atamashunoslikda ifodalangan CRIME tushunchasining asosiy belgisi crime atamasining ma‘nosidagi asosiy semadan iborat. Termin yasashning sintaktik usuliga kelsak, u terminshunoslikda keng ma‘noda tushuniladi.

Crime atamasining lug‘atlardagi ta‘riflariga murojaat qilamiz:

1) “qonun belgilaydigan va jazoga loyiq deb topadigan har qanday ijtimoiy zarar. Bu atama fuqarolik huquqbuzarligi yoki tortdan farqlanishi kerak”[4,236].

2) “jamoatchilikka yoki uning a‘zosiga zarar yetkazadigan va qamoq yoki qamoq muddatini talab qiladigan qonun buzilishi va/yoki mumkin bo‘lgan jazo sifatida jarima” [5. Bu atama civil wrong yoki tortdan farqlanishi kerak”. [4]

Keltirilgan lug‘at maqolalarini taqqoslab, crime atamasi ma‘nosining asosiy semasi ‘qonun buzilishi’ ekanligi haqida xulosa chiqarishimiz mumkin. Shuningdek, asosiy semaga yaqin bo‘lgan ‘harakatning ob‘ektiga (shaxs, jamiyat) zarar yetkazish’, ‘tort emasligi’, ‘jazolanishi mumkinligi’ semalarini ajratib ko‘rsatish mumkin. Huquq nuqtayi nazaridan jinoyatning oqibati jazo bo‘lishi kerak. Crime atamasi ma‘nosida ‘jazolanishi mumkinligi’ semasining mavjudligi CRIME va PUNISHMENT tushunchalarining freymli bog‘liqligini tasdiqlaydi. Bu L.G. Fedyuchenkoning atama ta‘rifi uning freym xususiyatini ifodalashi haqidagi fikrini ham tasdiqlaydi [6,273].

Umumiy tildagi so‘z sifatida crime leksemasi quyidagicha ta’riflanadi: “qonunga xilof harakat yoki umuman olganda, yomon yoki nomaqbul xulq-atvor (namunasi)” [7,323]. Ushbu ta’rifga ko‘ra, crime leksemasining umumiy tildagi so‘z sifatidagi ma’nosi crime atamasining ma’nosidan kengroq, chunki uning ma’nosida ‘nomaqbul xulq-atvor’ semasi ajralib turadi. Ya’ni, crime leksemasining umumiy tildagi so‘z sifatidagi ma’nosi nafaqat qonunni buzishni, balki axloqiy me’yorlarga zid bo‘lgan har qanday xatti-harakatni ham nazarda tutadi. Bundan tashqari, ‘jazolanishi mumkinligi’ semasining yo‘qligi jazo umumiy tilda crime leksemasi bilan ifodalangan barcha qilmishlarning majburiy oqibati emasligini ko‘rsatadi.

Ta’kidlash joizki, jinoyatlar sifatida tasniflanadigan g‘ayriqonuniy xatti-harakatlar fuqarolik da’vosiga asos bo‘lishi mumkin. Offense atamasi ham Britaniya, ham Amerika yuridik atamalar tizimlarida ham fuqarolik huquqbuzarligi, ham jinoyatni ifodalash uchun qo‘llaniladi [4,614]. Shunday qilib, agar offense atamasi yetarlicha qo‘shimcha kontekstdan tashqarida ishlatilgan bo‘lsa, u ikkita huquqiy tushunchadan qaysi birini anglatishini aniqlash qiyin. Chamasi, crime atamasining sinonimi bo‘lgan criminal offense atama-so‘z birikmasining paydo bo‘lishi shu bilan izohlanadi [4,237]. Ushbu faktlar CRIME va TORT tushunchalarida umumiy belgilar mavjudligini tasdiqlaydi. Bundan tashqari, offense leksemasining umumiy tildagi ma’nosi “xafa bo‘lgan va jarohatlanish his-tuyg‘ulari yoki g‘azablanish, ko‘pincha kimdir qo‘pol bo‘lgani yoki hurmatsizlik ko‘rsatgani uchun” deb ta’riflanadi [7,976]. Bu esa offense atamasining tegishli leksemaning umumlisoniy ma’nosiga nisbatan torroq ma’noga ega ekanligini ko‘rsatadi. Umumiy tilda offense leksemasi har qanday xafa qilish yoki haqoratni, shu jumladan fuqaroviy da’vo predmetiga aylanmaydigan va ayniqsa, jinoyat sifatida tasniflanmaydiganlarni ham nazarda tutadi.

Ta’kidlash joizki, jinoyatlar sifatida tasniflanadigan g‘ayriqonuniy xatti-harakatlar fuqarolik da’vosiga asos bo‘lishi mumkin. “Offence” atamasi ham Britaniya, ham Amerika yuridik terminosistemalarida ham fuqarolik huquqbuzarligi, ham jinoyatni ifodalash uchun qo‘llaniladi [4,614]. Shunday qilib, agar huquqbuzarlik atamasi yetarlicha qo‘shimcha kontekstdan tashqarida ishlatilgan bo‘lsa, u ikkita huquqiy tushunchadan qaysi birini anglatishini aniqlash qiyin. Chamasi, crime atamasining sinonimi bo‘lgan criminal offense atama-so‘z birikmasining paydo bo‘lishi shu bilan izohlanadi [4,237]. Ushbu faktlar CRIME va TORT tushunchalarida umumiy belgilar mavjudligini tasdiqlaydi. Bundan tashqari, offense leksemasining umumiy tildagi ma’nosi “xafa bo‘lgan va xafa bo‘lgan his-tuyg‘ular yoki g‘azablanish his-tuyg‘ulari, ko‘pincha kimdir qo‘pol bo‘lgani yoki hurmatsizlik ko‘rsatgani uchun” deb ta’riflanadi [7,976], bu esa offense atamasi tegishli leksemaning umumlisoniy ma’nosiga nisbatan torroq ma’noga ega ekanligini ko‘rsatadi. Umumiy tilda offense leksemasi har qanday haqorat yoki haqoratni, shu jumladan fuqaroviy da’vo predmetiga aylanmaydigan va ayniqsa, jinoyat sifatida tasniflanmaydiganlarni nazarda tutadi.

CRIME va TORT tushunchalarida umumiy belgilarning mavjudligi (“qonunga xilof harakat” tushunchasiga kiritilgan belgilar) ham Britaniya, ham Amerika huquq tizimlarining asosini tashkil etuvchi anglo-sakson huquqida qonunga xilof harakatlarning zamonaviy umumiy

tildagi kabi deliktlar va jinoyatlarga ajratilmaganligi bilan izohlanadi. Huquqqa xilof harakatlarni deliktlar va jinoyatlarga ajratish XIII asrda Britaniya huquqida paydo bo‘lgan. Shunday qilib, hozirgi kunda kuzatilayotgan CRIME va TORT tushunchalari belgilarining kesishuvi o‘rta asrlarga borib taqaladi.

“Jinoyat” yoki “huquqbuzarlik” tushunchalarini ifodalovchi atama-so‘z birikmalarining asosiy qismi ularni aniqlashtiradi va “jinoyat: yoki “huquqbuzarlik” tushunchalariga mantiqan asoslanuvchi yangi tushunchalarni ifodalaydi. Ushbu atamalar yuqori tasnifiy qatorlarning atamalari bo‘lib, g‘ayriqonuniy xatti-harakatlar guruhlarini umumlashtirib nomlaydi. Shu bilan birga, huquqqa xilof harakatlar bilan bog‘liq atama-so‘z birikmalari birinchi o‘ringa huquqqa xilof harakatning jinoyat yoki huquqbuzarlik atamalarining ma’nolarida namoyon bo‘lmaydigan o‘ziga xos xususiyatlarini chiqaradi.

Criminal termini crime terminining hosilasidir. Aslida, Britaniya va Amerika yuridik terminologiyasida ikkita omonim atama mavjud: criminal (ot) va criminal (sifat). Criminal (ot) atamasi “huquqbuzarlik uchun sudlangan yoki sudlanmagan bo‘lishidan qat’i nazar, jinoyat sodir etgan har qanday shaxs. To‘g‘rirog‘i, bu faqat jinoyat uchun haqiqatda sudlanganlarga nisbatan qo‘llanilishi kerak” deb ta’riflanadi [5].

Ushbu ta’rifdan kelib chiqib, huquq nuqtai nazaridan, sudning qilmish subyektiga nisbatan tegishli hukmi chiqarilmaguncha, hech qanday qilmish jinoyat deb tan olinishi mumkin emas, degan xulosaga kelish mumkin. Shunday qilib, CRIME huquqiy tushunchasi tarkibida “hukm chiqarilish zarurati” belgisi mavjudligi haqida gapirish mumkin. Bu belgi lotincha nullum crimen, nullum poena, sine lege – “qonunsiz jinoyat ham, jazo ham yo‘q” iborasida ham aks etgan [8,7].

Criminal (sifat) atamasi quyidagi ma’nolarga ega:

- 1) “jinoyatga oid yoki unga tegishli” (jinoiy odil sudlov),
- 2) “jinoyat tarkibini tashkil etuvchi” (jinoiy faoliyat) [4,236].

Keltirilgan ta’riflardan ko‘rinib turibdiki, birinchi ma’nosidagi kriminal atamasi terminelement vazifasini bajaradigan otli so‘z birikmalari bilan ifodalangan atamalar huquqning jinoyatchilikka u yoki bu tarzda taalluqli tarkibiy qismlari (jinoiy odil sudlov, jinoiy huquq, jinoiy axborot va boshqalar) bilan o‘zaro bog‘liq. Criminal (sifat) + ot modeliga ko‘ra yasalgan terminlarda criminal atamasi (termin elementi) o‘zining ikkinchi ma’nosini saqlab qoladi va qonunga xilof harakatlarni (jinoiy faoliyat, jinoiy niyat, jinoiy zarar va boshqalar) anglatadi. Biz criminal (sifat) + ot modeli bo‘yicha yasalgan va o‘z ma’nolarida huquqqa xilof harakat semasini o‘z ichiga olgan terminlarning ikkita asosiy guruhini ajratib ko‘rsatdik. Birinchi guruhga qonunga xilof harakat semasi criminal (jinoiy harakat, jinoiy xulq-atvor va boshqalar) terminelementi ma’nosida mujassamlashgan terminologik so‘z birikmalari kiradi. Ikkinchi guruhga termin-so‘z birikmalari kiradi, ularda termin-element-ot, agar u mustaqil atama sifatida ishlatilsa, o‘z ma’nosida huquqqa xiloflik semasini o‘z ichiga oladi, ushbu otning criminal leksemasi bilan birikmasi esa termin-ot bilan ifodalangan tushunchani aniqlashtiradi, terminning jinoiy jazolanadigan huquqqa xilof harakatlar (jinoiy zarar, jinoiy bezorilik va

boshqalar) bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi. Zarar – “yo‘qotish, shikastlanish yoki yomonlashish”; bezorilik – “shaxs noto‘g‘rilikdan aziyat chekadigan yoki biror qiyinchilik ostida bo‘lgan holat, ayniqsa qonun bartaraf etishga intiladigan yoki adolat chora ko‘radigan holat” [4,563]. Ikkinchi guruhga termin-so‘z birikmalari kiradi, ularda termin-element-ot, agar u mustaqil atama sifatida ishlatilsa, o‘z ma‘nosida huquqqa xiloflik semasini o‘z ichiga oladi, ushbu otning criminal leksemasi bilan birikmasi esa termin-ot bilan ifodalangan tushunchani aniqlashtiradi, terminning jinoiy jazolanadigan huquqqa xilof harakatlar (criminal damage, criminal mischief va boshqalar) bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi. Zarar – “yo‘qotish, shikastlanish yoki yomonlashish”; sho‘xlik – “shaxs noto‘g‘rilikdan aziyat chekadigan yoki biror qiyinchilik ostida bo‘lgan holat, ayniqsa qonun bartaraf etishga intiladigan yoki adolatli chora ko‘radigan holat” [4].

Bu borada jinoiy abort atamasi ibratlidir. Jinoiy abort atamasi “noqonuniy qasddan qilingan sun‘iy abort” deb ta‘riflanadi [4,8]. Hozirgi vaqtda abort termini o‘z ma‘nosida huquqqa xiloflik semasini o‘z ichiga olmaydi. Binobarin, qonunga xiloflik semasi jinoiy abort terminologik birikmasida aynan criminal terminelementi ma‘nosida mavjud. Ammo 1938-yilgacha Britaniyada va 1973-yilgacha AQShda abort jinoyat deb hisoblangan. Abort leksemasi jinoiy abort atamasiga sinonim bo‘lgan yuridik atama bo‘lib, u ham qo‘llanilgan.

Shunday qilib, jinoiy abort atamasi sememasidagi huquqqa xiloflik semasi zamonaviy yuridik terminologiyada bo‘lgani kabi alohida terminelement ma‘nosida mavjud bo‘lmagan. Britaniya va Amerika huquqiy madaniyatining rivojlanishi shunga olib keldiki, ilgari biz ajratib ko‘rsatgan guruhlarining ikkinchisiga tegishli bo‘lgan jinoiy abort atamasini endi birinchi guruhga kiritish kerak. Buni bir qator qilmishlarni jinoiy qilmishlar toifasidan chiqarish tendensiyasi bilan bog‘liq bo‘lgan JINOYAT huquqiy tushunchasining rivojlanishi sifatida ko‘rib chiqish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI

- 1.Стернин И.А. Методика исследования структуры концепта \ Методологические проблемы когнитивной лингвистики. - Воронеж: ВГУ, 2001.-С. 58-65.
- 2.Webster’s Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language. N.Y.: Gramercy Books, 1989. 1854 p.
- 3.Даниленко В.П. О терминологическом словообразовании // Вопросы языкознания 1973. - № 4. - С. 76-85.
- 4.Garner B. A. A dictionary of modern legal usage. — N.Y.: Oxford University Press, 2001. - 951 p.
- 5.Law. com Law Dictionary // <http://dictionary.law.com>
- 6.Федюченко Л.Г. О фреймовом характере термина // Языки профессиональной коммуникации: Материалы международной научной конференции. Челябинск, 21-22 октября 2003 г. / Отв. ред. Е.И. Голованова. - Челябинск, 2003. - С. 272-275.
- 7.Cambridge International Dictionary of English. - Cambridge: Cambridge University Press, 1995. - 1773 p.
- 8.Newman D.J., Anderson P.R. Introduction to criminal justice. - N.Y.: Random House, 1989. - 750 p.